

På sporet av Mostertinget¹

Torgeir Landro

Førsteamanuensis ved samfunnsfagseksjonen, NLA Høgskolen Bergen

torgeir.landro@nla.no

I norsk historieskriving har man regnet Olav den hellige som opphavsmann til større deler av det eldste kristne lovmaterialet (kristenrettene), og Mostertinget tidlig på 1020-tallet som et tyngdepunkt i den kristne lovgivningsvirksomheten. Artikkelen stiller kritiske spørsmål til denne oppfatningen, og argumenterer for at lovmanuskriptene heller bør betraktes som sluttresultatet av en lang og skrittvis prosess.

Keywords: Mostertinget, Olav den hellige, kristningen, kristenrett, kanonisk rett

Noen av de definerende trekkene ved den nylig avsluttede tusenårsbolken er i ferd med å forvitre: samlivet mellom stat- og kirkemakt har gått i oppløsning, og kristendommens hegemoni avløses av et verdipluralistisk samfunn. Og midt i denne brytningstiden nærmer det seg jubileum. I 2024 er det 1000 år siden Mostertinget angivelig fant sted og markerte startpunktet for en av de lange linjene i norsk historie. Planleggingen av jubileet er i gang, under overskriften ”Moster 2024”. Det er imidlertid høyst usikkert hva som faktisk foregikk på dette tinget, og dermed hva som bør markeres i forbindelse med et jubileum.

Olav den hellige (995-1030) har i norsk historieskriving fått en sentral rolle både som rikssamlingskonge og som kristen lovgiver. På Mostertinget tidlig på 1020-tallet stod Olav angivelig i sentrum for begivenhetene, da kristendommen i lovs form for første gang ble introdusert i Norge. Selv om kristen kulturpåvirkning fant sted fra vikingtiden av, blant annet ved endring av gravskikken,² markerte likevel kristenrettsvedtaket på Mostertinget noe nytt: kirke- og kongemakt kom til enighet med bøndene om at sed og

skikk heretter skulle innrettes etter kristendommens normunivers. I samtiden ble dette omtalt som et sedskifte,³ og i ettertid ser man at samfunnsomformingen som fant sted fra begynnelsen av 1000-tallet, innledet en ny epoke i norgeshistorien.

Men hva vet man egentlig om Mostertinget og hva som foregikk der, når det nå nærmer seg jubileum? Og hvilket belegg har man for påstanden om Olavs sentrale rolle som opphavsmann til kristenrettene? Den vanligste fremgangsmåten har forståelig nok vært å søke svar i de eldste skriftlige kildene vi har, de gamle landskapslovene, der den nye religionens regler og praksis er samlet i egne kristendomsbolker, også kalt kristenretter. Ettersom fire regionale lovområder hadde vokst frem i løpet av vikingtid og tidlig middelalder,⁴ ble også fire ulike kristenretter vedtatt. De eldste ivaretatte manuskriptene av disse lovene er imidlertid av langt senere dato, og kan tidfestes til slutten av 1200- og begynnelsen av 1300-tallet.⁵

I Gulatingskristenretten, gjeldende for det vestnorske lovområdet, blir det i flere paragrafer vist eksplisitt til Olav den hellige og Mostertinget som kilde, og ved ett

enkelt tilfelle refererer også den trøndske Frostatingsloven til Mostertinget.⁶ Med utgangspunkt blant annet i disse referansene har en over hundre år lang tolkings-tradisjon holdt fast på at Mostertingets vedtekter utgjør kjernen i de eldste kristenrettene,⁷ og at Olav den hellige og biskop Grimkjell stod bak som opphavsmenn.

Arven etter Taranger

Absalon Tarangers studie fra 1890, der han undersøkte den angelsaksiske kirkes innflytelse på norske kirkeforhold, ble retningsgivende for den etterfølgende kristenrettsforskningen.⁸ Taranger mente å kunne påvise at mye av innholdet i de eldste norske kristenrettene hadde påfallende likhetstrekk med angelsaksiske kirkelover. Forklaringen lå i Olav Haraldsons sentrale bidrag i kristningsverket tidlig på 1000-tallet, der kristenrettslovgivningen fulgte følgende ”saksgang”: Under sitt opphold i England hadde Olav gjort seg kjent med angelsaksisk kirkerett, som ble inspirasjonskilden for de bestemmelsene som ble vedtatt på Mostertinget. Vedtaket fra Mostertinget ble deretter drøftet og vedtatt på de fire lagtingene, og dannet utgangspunktet for de fire eldste kristenrettene, som sannsynligvis ble nedskrevet mot slutten av 1000-tallet.⁹

Hvor mye av lovmaterialiet fra de eldste kristenrettene kunne så føres tilbake til Mostertinget? Ved å liste opp de lovparagrafene som var *felles* for de fire eldste kristenrettene, mente Taranger at Olav sin kristenrett kunne rekonstrueres. Disse paragrafene måtte ha sitt utspring fra Mostertinget, og den relativt korte Borgartingskristenretten for Viken, lovområdet rundt Oslofjorden, lå nærmest opp til det opprinnelige vedtaket.¹⁰

Til tross for at kritiske bemerkninger har blitt rettet mot Tarangers funn og

metode, blant andre fra Konrad Maurer¹¹ og Edvard Bull d. e.,¹² har hans hovedtese likevel blitt stående. Jens Arup Seip hevdet et halvt århundre senere at Olavs kristenrett utgjorde ”grunnstammen” i de eldste skriftlige kristenrettene,¹³ helt i tråd med Tarangers syn. I senere år har Tarangers teorier også fått tilslutning gjennom arbeidene til Knut Helle, Alexandra Sanmark og Olav Tveito.¹⁴

Det er imidlertid en rekke momenter som taler for at man bør tenke nytt om forholdene rundt den tidlige, kristne lovgivningsprosessen, og dermed også om Mostertingets og Olavs rolle.

Institusjonelle forhold tidlig på 1000-tallet

Borgartingskristenretten, som Taranger utpekte til å ligge tettest opp til Olav sin kristenrett fra Mostertinget, er riktig nok den korteste av de norske kristenrettene om man teller paragrafer og bokstaver. Den er likevel et innholdsrikt lovdokument, som skildrer en godt utviklet kirkeorganisasjon. Det liturgiske året, med messedager og fastetider, er innført, med nokså detaljerte forskrifter om hva som er tillatt og ikke på helligdagene. Et dåpsritual for bruk i nødsituasjoner blir gjennomgått, med tilhørende bestemmelser om hvem som kan stille som faddere. Ekteskap og seksuelliv er regulert, samt ritualene ved livets avslutning. Ansvars- og oppgavefordelingen mellom prest, biskop og biskopens årmann er også trukket opp. Med andre ord: om loven er knapp i formen, er det likevel ikke en rudimentær kirkeorganisasjon i etableringsfasen som beskrives.¹⁵

Påstanden om at et omfattende lovvedtak fant sted tidlig på 1000-tallet må vurderes i lys av de rådende institusjonelle og organisatoriske forhold på dette tidspunktet. Legger man til grunn at vedtaket

kan ha hatt et omfang på linje med Borgartingskristenretten, som Taranger og Helle gjør, melder spørsmålet seg med full tyngde: Har den norske tinginstusjonen hatt forutsetninger for å kunne fange opp, videreformidle og etterleve et vedtak av en slik karakter tidlig på 1000-tallet?¹⁶

Et sentralt spørsmål i så måte er om det var mulig å skrive ned lovreglene man ble enige om på Mostertinget. Tidspunktet for etableringen av et skriftspråk i Norge er omdiskutert, og enkelte filologer og rettshistorikere har regnet med at det ble innført allerede tidlig på 1000-tallet.¹⁷ Flere historikere har imidlertid landet på Olav Kyrres regjeringstid i siste tredjedel av 1000-tallet som det mest sannsynlige nedskrivningstidspunktet, da etableringen av de første bispesetene lå forholdene bedre til rette.¹⁸ Lars Boje Mortensen, som er blant de siste bidragsyterne i debatten, argumenterer ut fra en bokhistorisk synsvinkel for at nedskrivningstidspunktet bør utsettes enda noen tiår. Han peker på at utfordringen med å tilpasse det latinske alfabetet til nordisk språk, som med nødvendighet forutsetter spekulasjon over norrøn lyd lære, har krevd et initiativrikt og lærd miljø, noe som antagelig ikke var etablert før mot slutten av 1000-tallet. Samlet sett er det lite sannsynlig at de bestemmelsene som eventuelt ble drøftet på Mostertinget, ble skrevet ned umiddelbart.¹⁹

I tillegg til fravær av skriftspråk, var kirken knapt i startgropen rent organisatorisk, uten bispeseter som støttepunkter, og med et fåtall geistlige i den omreisende kongens følge.²⁰ Med hirden ved sin side, har kongen naturligvis disponert maktmidler tilstrekkelige nok til å kunne knesette et omfattende vedtak på Mostertinget og lagtingene hvis så var ønskelig. Men ville det hatt noen varig effekt å tvinge igjennom en lang rekke detaljerte

paragrafer, for så å overlate dem til lagmannens minne og et motvillig innstilt tingfellesskap for overholdelse og videreformidling? Tar man utgangspunkt i samfunnsforholdene tidlig på 1000-tallet, synes det å være et klart misforhold mellom de skriftlige kristenrettens omfang og kompleksitet på den ene siden, og de norske landskapenes forutsetninger for å kunne "absorbere" en slik lov på den andre.²¹

Et komparativt sideblikk til Island styrker også mistanken om at kirke- og kongemakt ved de første offisielle kristningsvedtakene trolig hadde en nokså kort agenda. Da kristendommen ble lovtatt på det islandske Alltinget rundt 1000, altså relativt kort tid før Mostertinget fant sted, var det et ordknappt vedtak islendingene samlet seg om; et allment påbud om dåp, og en trefoldig innrømmelse fra kirkens side: fortsatt tillatelse til barneutsettelse, privat bloting og spising av hestekjøtt. At sakslisten var såpass kort, har ifølge Hjalti Hugason sin årsak nettopp i de manglende institusjonelle forutsetningene for mer omfattende og utfyllende reguleringer.²²

Den islandske kristenretten som foreligger i *skriftlig* form, er derimot mer sammenlignbar med de norske kristenrettene, både når det gjelder innhold, omfang, kompleksitet og detaljnivå. Men denne kristenretten er altså skrevet ned så sent som vinteren 1117/18, nesten 120 år etter Alltingsvedtaket.²³ På Island ligger det således en 120 år lang vekstperiode imellom det kortfattede, offisielle kristningsvedtaket og den velutviklede kirkeorganisasjonen som skildres i den skriftlige kristenretten. Og kompromissene som kirken innledningsvis måtte gå med på, er fjernet. Sammenlignet med disse utviklings-trekkene – fra det enkle mot det komplekse – som kommer til syne i islandsk kristen-

rettslovgivning, har man i norsk historie-skriving trolig havnet foran "tidsskjema-et" når man regner med et vedtak av Borgartingskristenrettens omfang allerede i 1024.²⁴

Angelsaksisk inspirert lovgivning?

Teorien om at Olav den helliges avtrykk kan spores i de eldste kristenrettene har som nevnt vært underbygget med påstanden om et påviselig nærmere slektskap mellom norske og angelsaksiske kirkelover. Tarangers komparative metode er det imidlertid grunn til å undersøke nærmere, og et velegnet eksempel er sammenligningen av norske og angelsaksiske matregler.

Taranger argumenterte for åpenbare likhetstrekk mellom norske matregler og matreglene som ble skildret i den angelsaksiske Theodors botsbok.²⁵ Middelalderkirkens matforskrifter hadde sine røtter i det gamle testamentet, og de gammeltestamentlige matreglene var oppe til drøfting på Apostelmøtet i Jerusalem i år 49. Der konkluderte man med at blodsforbudet fra Noahs tid skulle bli stående: dyr som inneholdt blod, skulle ikke spises. I middelalderkirken fantes imidlertid tre ulike tolkninger av vedtaket fra Apostelmøtet. En botsbokstradisjon,²⁶ som er godt representert i angelsaksisk kirkerett, skjerpet og utvidet vedtaket fra Apostelmøtet og innførte forbud mot spising av dyr som var kvelt, druknet og drept av villdyr, i tillegg til det opprinnelige blodsforbudet.²⁷ Den innflytelsesrike kirkefaderen Augustin (354-430) gikk imidlertid til det motsatte ytterpunkt og regnet Apostelmøtets vedtak for et midlertidig kompromiss, preget av omstendighetene i den tidlige kirken, uten noen allmenn, bindende gyldighet for ettertiden.²⁸ Foruten disse to posisjonene har det også oppstått et tredje standpunkt; et slags

mellomstandpunkt med utspring i det østfrankiske riket rundt 850, der den strenge botsbokstradisjonen riktig nok ble oppfattet som forpliktende, men samtidig som mulig å omgå: i de tilfeller der mennesket kunne ansees som den bakenforliggende og indirekte årsak til dyrets dødsfall, kunne man se bort fra botsboks-tradisjonens bestemmelser.²⁹

Av disse tre tradisjonene er det ikke, som Taranger hevdet, den angelsaksiske botsbokstradisjonen som har fått nedslag i norske kristenretter. Tvert imot er den augustinske fortolkningen tatt inn i Gulatingkristenretten, og den østfrankiske i Eidsivating- og Borgartingskristenretten.³⁰ Det er med andre ord to konkurrerende teologiske og kirkerettslige tolkningstradisjoner til stede i det norske lov-materialet; et faktum som for det første svekker tesen om et felles opphav i Mostertinget. For andre åpner denne observasjonen opp for en nyorientering når det gjelder utenlandske kirkerettslige inspirasjonskilder.

Et annet eksempel på kritikkverdig metodebruk er komparasjonen av den norske og den angelsaksiske messedagskalenderen. Taranger fant også i dette tilfellet et påfallende sammenfall, og tok dette som indikasjon på et påvirkningsforhold.³¹ Men som Konrad Maurer poengterte allerede i 1895, i en vel 100 siders kommentar til Tarangers bok, kan de samme messedagene gjenfinnes i synodevedtak og kapitularier fra det karolingiske riket tidlig på 800-tallet. Disse messedagene var med andre ord ikke særegne for den angelsaksiske kirken.³²

Gjennomgangen ovenfor er på ingen måte uttømmende, men de to eksemplene illustrerer svakheten ved Tarangers metode, som Edvard Bull d. e. oppsummerte på følgende vis: "...men Taranger gikk likeså sikkert for langt i sin søken efter

denne påvirkningen, og mot hans metode kunde der gjøres alvorlige innvendinger. Denne bestod nemlig i hovudsaken deri at han sammenlignet norske og angelsaksiske kirkeforhold, og når han fandt en likhet, sluttet han straks til en direkte påvirkning, uten hensyn til at likheten kanskje kunde skyldes at fænomenet var fælles for hele den katolske kirke”.³³

Rettslig komparasjon som metode

Dermed er det ikke sagt at den angelsaksiske kirke og dens lovmateriale skal utelukkes som mulig påvirkningskilde for norske kristenretter. Det sier seg selv at innholdet i de norske kristenrettene er innført utenfra, og det kan gjerne argumenteres med tettere kontakt med og hyppigere misjonærbesøk fra England.³⁴ Men den *rettslige komparasjon* har som fremgangsmåte så langt ikke frembrakt vektige argumenter for en slik sammenheng, og i mange tilfeller vil metoden heller ikke føre frem. Den rettslige komparasjon som metode har nemlig sine begrensninger.³⁵

Det norske kristenrettslige materialet kan i all hovedsak sorteres i to kategorier. En overveiende del av lovstoffet er av generell, allmennkirkelig karakter. Et generelt forbud mot å arbeide på søndager og andre helligdager er et eksempel på denne typen lovregler, som av åpenbare grunner er nedfelt i mange teologiske og kirkerettslige kilder av ulike sjangre, med utbredelse over hele kristenheten.³⁶ Ved slike generelle forbud blir man stående uten holdepunkter som kunne vært til hjelp for å spore tilbake opprinnelsesstedet.

I den andre kategorien, på motsatt ytterpunkt, havner lovreglene som nærmest er skreddersydde for norske forhold. Tilpasning og tillemping av lovmaterialet til lokale forhold var helt i tråd med den

rådende tenkning innenfor middelalderretten, der idealet, som blant andre Isidor av Sevilla (560-636) løftet frem, var at loven skulle tilpasses sted, tid og fedrelandets skikker.³⁷ For eksempel har forbudet mot hedenske skikker, som naturlig nok var svært utbredt i nykristnede områder, i sin østnorske variant fått en brodd mot samene: ”Det er uboteverk å fare finnfærd (dvs. å fare til samene) for å la seg spå”.³⁸

Lovstoff fra begge kategorier byr på utfordringer for rettshistorikeren, dersom målet er å spore opp den utenlandske inspirasjonskilden. I begge tilfeller mangler man holdepunkter og kriterier for å identifisere en eventuell opphavskilde og bestemme geografisk hvor lovreglene stammer fra.

En tredje komparativ-rettslig utfordring er de kirkerettslige kildenes geografiske utbredelse. I enkelte tilfeller kan det i norske kristenretter identifiseres passasjer som nærmest har ordrette paralleller i europeiske kirkerettslige kilder. I matforskriftene i Borgartingskristenretten skildres eksempelvis et kasus hvor krøtter faller utfor fjell, der bøndene får ulike handlingsalternativ alt ettersom blodet har rent ut eller ikke. Et nokså likelydende tilfelle gjengis i den irske kirkerettssamlingen *Canones Adomnani*.³⁹ Men all den tid irske og angelsaksiske botsbøker var i bruk på kontinentet i århundrer før den offisielle kristningen av Norge, og i tillegg ble inkorporert i større kirkerettslige samlinger med stor geografisk utbredelse,⁴⁰ kan ikke en slik parallell tas til inntekt for en direkte norsk-irsk eller norsk-angelsaksisk forbindelse.⁴¹ Slike hensyn tok ikke Taranger med i sine metodiske betraktninger. Theodors botsbok, som Taranger gjentatte ganger refererer til som kildebelegg,⁴² hadde riktignok sin opprinnelse i den angelsaksiske kirke. Den ble imidlertid etter kort tid blant de mest populære

botsbøkene i middelalderkirken. Regino av Prüm (ca. 840-915), abbeden og kirke­mannen fra det østfrankiske riket, skriver for eksempel i sin håndbok for biskoper at Theodors botsbok er en av de bøkene det forventes at en prest er i besittelse av.⁴⁴

Samlet sett blir man stående uten holdepunkter for å hevde at den tidlige kristne lovgivningen i særlig grad står i gjeld til angelsaksisk kirkerett. I det hele tatt byr rettslig komparasjon som metode på betydelige utfordringer om man har ambisjoner om å kartlegge de eldste love­nes utenlandske opprinnelse. I de norske kristenrettene er det imidlertid to para­grafer som skiller seg ut, der det er mulig å diskutere det utenlandske geografiske opphavet. Men ironisk nok er ikke det angelsaksiske lov­materialet med i disku­sjonen i noen av tilfellene.

Påvirkning fra Østkirken og det østfrankiske riket?

Det middelalderske dåpsritualet bestod av en lang rekke symbolmettede ledd som skulle utføres i riktig rekkefølge for at dåpen skulle være gyldig. Dette dåpsritualet ble imidlertid ikke utført på samme måte overalt, og i løpet av tidlig middelalder oppstod ulike geografiske varianter av dåpsritualet, som medfører at man innenfor den liturgiske forskningen opererer med forskjellige ”dåpsfamilier” med hver sine særtrekk.⁴⁴

De norske kristenrettene gjengir bare kortere varianter av dåpsritualet. Dette ritualet skulle innlæres av den lege bonde­befolkningen til bruk i nødsituasjoner, når det stod om livet og presten var utenfor rekkevidde. Likevel inneholder ritualene såkalte pre- og postbaptismale salvings­sekvenser, og derfor både fylde og struktur nok for en liturgisk-komparativ drøftelse.⁴⁵ Studerer man så nøddåpsritualene

i de norske kristenrettene, kan to konklusjoner trekkes. For det første er det mye som tyder på at disse ikke har et felles opphav. Forskjellene er av en karakter og et omfang som utelukker at samme person eller redaksjon kan stå bak.⁴⁶ Dermed undergraves Mostertinget og Olav den hellige som fellesnevner også for disse reglene. For det andre inneholder Borgartingskristenrettens nøddåpsritual et element som på ett viktig punkt bryter med den vestlige kristenhets dåpsritualer. Som en del av de postbaptismale leddene påbyr Borgartingskristenretten at *fotsålene* skal salves. Salving av føttene var et uvanlig dåpsliturgisk ledd innenfor den vestlige kristenhet.⁴⁷ Fenomenet var derimot mer utbredt i Østkirkens dåpsliturgier, og holder således liv i mistanken om at også impulser østfra kan ha sivet inn i de norske landskapene.⁴⁸

Den andre regelen er den tidligere nevnte matregelen. Den såkalte tredje tolkingstradisjonen, som har fått nedslag i de østnorske kristenrettene, havner i en særstilling i europeisk kirkerett. Ikke bare har den liten utbredelse i det kirkerettslige materialet; dens opprinnelse kan også tid- og stedfestes. Rundt 850 gjør en teolog i det østfrankiske riket utførlig rede for denne fortolkningen, som etter alt å dømme er hans egen. Sannsynligvis tilhørte han kretsen rundt kong Ludvig den tyske (ca. 810-876) av det østfrankiske riket, som hadde for vane å sysselsette sine geistlige rådgivere med teologiske problemstillinger.⁴⁹

Hvilke konklusjoner kan så trekkes utfra de ovenfor nevnte eksemplene? Bør fokuset heller rettes mot sør og øst? Det kan nok påvises kontakt både østover og sydover i den tidlige kristningsfasen.⁵⁰ En slik konklusjon er likevel forhastet basert på de forelagte eksempler alene. Når det gjelder dåpsritualet, er likheten med østlige

dåpsriter påfallende. Fenomenet i Borgartingskristenrettens dåpsritual kan likevel skyldes noe så trivielt som en skrivefeil under manuskripttraderingen. Det er også mulig å tolke salvingen av føttene som et liturgisk ledd oppstått på norsk grunn uavhengig av ytre påvirkning, og likheten med Østkirkens ritualer som tilfeldig. Som nevnt hadde det middelalderske dåpsritualet en tendens til å utvikle lokale særegenheter, noe som også kan ha oppstått i Oslofjordområdet. Dermed støter man på den klassiske problemstillingen innenfor komparativ rett: er likheten tilfeldig, eller skal man lete etter en sammenheng?⁵¹

Har så østfrankisk kirkerett utgjort en inspirasjonskilde? Den store avstanden, både tidsmessig og geografisk, mellom en teologisk utredning skrevet i det østfrankiske riket rundt 850 og norsk lovgivning utpå 1000-tallet, taler imot å dra noen direktelinje. Rett nok er det vanskelig å finne spor etter den samme tenkningen i annet kirkerettslig materiale enn det norske, noe som kan indikere liten generell utbredelse, og slik sett styrke mistanken om en direkte påvirkning. På den annen side: når teologisk tankegods utviklet i det østfrankiske riket har satt spor i en perifer utkant som Norge, kan det potensielt sett hatt et større geografisk nedslagsfelt, og ankommet Norge via andre veier.⁵²

Skal man ut fra disse betraktningene trekke noen generelle konklusjoner, må det for det første bli at søkefeltet bør utvides og muligheten holdes åpen for rettslig påvirkning også fra annet hold enn den angelsaksiske kirke. Samtidig må de komparativ-rettslige ambisjonene dempes ned: i jakten på lovreglenes geografiske opprinnelse utenfor landets grenser, er begrensningene større en mulighetene. For det andre, og viktigst i denne sammenheng,

undergraves argumentasjonen for Olavs sterke bidrag i norsk kristenrettslovgivning. Det finnes så langt ikke holdepunkter for å hevde at norske kristenretter er sterkt influert av angelsaksisk lovgivning. Dermed svekkes også et sentralt premiss i den samlede argumentasjonen rundt Olavs rolle som lovgiver på Mostertinget.

En felles ”grunnstamme”?

I forsøket på å sirkle inn og gjenskape Olavs kristenrett har man i forskningen vært opptatt av en ”kjerne” av lover, ⁵⁴ noen tema som går igjen, ⁵⁵ eller en såkalt ”grunnstamme” av regler. ⁵⁶ Det skal innrømmes at de norske kristenrettene inneholder flere felles tema, og i noen tilfeller også likelydende lover. Samtidig kan til dels store innholdsmessige forskjeller også påvises. Denne observasjonen er for så vidt ikke av nyere dato, og både Taranger og Helle har gitt forklaringer som lar seg forene med deres opprinnelige tese. Ifølge Taranger hadde dette forhold sin naturlige årsak i at bestemmelsene fra Mostertinget og de senere lagtingsvedtak ikke ble skrevet ned, men overlatt til lagmannens minne, noe som resulterte i en viss variasjon i den videre muntlige traderingen. ⁵⁷ Knut Helle mener på sin side at ulikhetene kristenrettene imellom skyldes forhandlinger og kompromiss på lagtingene, der bøndene har fått innflytelse og satt sitt preg på sluttresultatet. På den måten har det opprinnelige ”programmet” fra Moster, som Helle omtaler det som, fått ulike regionale utforminger. ⁵⁸ Tiltroen til bøndenes reelle muligheter til å få igjennom kompromiss og unntak gjennom forhandlingene på lagtingene, er for øvrig et synspunkt som har stått sterkt i forskningen på både kristenrettene og landskapslovene generelt, og har vært en sentral tolkningsnøkkel for å forstå innholdet i reglene. ⁵⁹

Det kan imidlertid argumenteres for at det innholdsmessige spriket mellom kristenrettene er av en karakter som krever andre forklaringer. At de norske kristenrettene har flere felles emner og tema, som Helle argumenterer med, er udiskutabelt.⁶⁰ På den annen side er det naturlig at noen sentrale tema går igjen når kristendommen skal innføres i et hedensk land. At kirker må bygges, barna døpes, helligdager innføres og at hedenske skikker forbyes, er som forventet.⁶¹ Men dersom man forlater det mer overordnede nivå og graver i detaljene, som de omtalte dåps- og matreglene er eksempler på, dukker forskjellene opp. Disse forskjellene er i flere tilfeller av en natur som ikke ene og alene lar seg forklare som produkter av tingforhandlinger, kompromiss eller trading. Matforskriftene og dåpsritualene har simpelthen ikke samme opphavskilde, men springer ut av ulike teologiske og liturgiske tradisjoner. Dermed skrumper også Seips "grunnstamme" inn.

Samtidig må det også føyes til at de norske kristenrettene åpenbart inneholder noen likelydende bestemmelser som entydig taler for et nærmere innbyrdes slektskap og en felles opprinnelse. Et illustrerende eksempel er forbudet mot spising av hund. Forbudet hadde rett nok allmenn utbredelse i europeisk kirkerett,⁶² men de norske kristenrettene åpner opp for unntak i nødstilfeller, og unntaket er i tre av fire kristenretter formulert ved hjelp av følgende ordtak-lignende konstruksjon: "Han skal heller ete hunden enn hunden skal ete ham".⁶³ I dette tilfellet tyder ordvalg og språkdrakt på at bestemmelsene er særnorske i sin støpning, og indikerer enten samme opphav eller senere kontakt og utveksling mellom lagdømmene. I en annen paragraf, i forbindelse med forbudet mot spising av kjøtt i fasten og på fredager, skildres et

scenario der en mann blir tatt på fersk gjerning med en kjøttbit i munnen. Den videre straffeprosessen bestemmes så av om mannen spytter ut kjøttbiten eller ikke. Den komiske episoden er slående likt gjengitt i tre norske kristenretter,⁶⁴ og vitner også om et felles utspring. Selv om innholdet i disse bestemmelsene er av allmennkirkelig karakter, er selve utformingene etter alt å dømme særnorsk, og tyder på en felles opprinnelse.⁶⁵

En felles opprinnelse peker imidlertid ikke entydig i retning av Mostertinget, og siktet i den tidligere forskningen har i stor grad vært låst fast mot Mostertinget som eneste referansepunkt, noe som kan illustreres med Knut Robberstads slutning: "No syner det seg at desse lov-bolkane er mykje like, og det på ein måte som peikar ut at dei må ha eit sams opphav. Dette opphavet er det ein kallar Sankt Olavs kristenrett".⁶⁶ Men muligheten for utveksling og kontakt mellom lovområdene har jo absolutt vært til stede også etter Mostertinget, og økt i takt med utbyggingen av kirkeorganisasjonen og utbredelsen av skriftspråket, som har lettet kommunikasjonsmulighetene. Når kristenrettene har like eller lignende lovbestemmelser, er det derfor vel så naturlig å rette blikket mot erkesetet, som steg for steg rykket geografisk nærmere, først ved opprettelsen av erkesetet i Lund i 1104 og deretter ved etableringen i Nidaros i 1152/53.⁶⁷

En løpende lovgivningsprosess

Et annet argument for å holde kristenrettene og Mostertinget adskilt, er forekomsten av mange såkalte "tillegg" i lovene, som etterlater inntrykk av en mer gradvis og skrittvis lovgivningsprosess. Flere av tilleggene, som tienden (tradisjonelt tillagt Sigurd Jorsalfare rundt 1111), og enkelte daterbare messedager (som

Thomasmesse fra 1173) er velkjente også fra tidligere forskning,⁶⁸ og Knut Helle understreker også at med unntak av Borgartingskristenretten inneholder de andre kristenrettene mer av senere tillegg.⁶⁹ Selv om man altså har vært klar over at kristenrettene også inneholder bestemmelser fra 1100-tallet, har man likevel konkludert med en ”framting” lovgivningsprosess, med Mostertinget ikke bare som startpunkt, men også som tyngdepunkt. Spørsmålet må stilles om det fremdeles er fruktbart å holde fast på modellen ”tidlig tyngdepunkt – senere tillegg”. Bør lovgivningen heller betraktes som en skrittvis og kumulativ prosess, der de overleverte lovmanuskriptene utgjør sluttresultatet?⁷⁰

Listen over tillegg eller lovregler som har kommet til etter Mostertinget, kan sannsynligvis gjøres lang. En av paragrafene i Borgartingskristenretten – den mye omtalte matparagrafen – inneholder påviselig tre ulike kronologiske lag eller tidssjikt. Først har den østfrankiske tolkningen vært gjeldende. Deretter har den augustinske fortolkningen blitt innført. Enda senere, antagelig tidlig på 1200-tallet, har de prosessrettslige sidene ved paragrafen blitt revidert. Dette medfører at en og samme paragraf inneholder tre ulike tidssjikt, noe som vitner om et vedvarende fokus på å holde lovene oppdatert, samt evne og vilje til revidering.⁷¹

Lovene inneholder også bestemmelser som kan karakteriseres som ”andre generasjons” lovstoff.⁷² Utrykket sikter til at visse lovregler, på grunn av sin natur og karakter, ikke hører naturlig hjemme i en tidlig kristningsfase: lovreglene synes heller å bygge på de *erfaringer* man allerede har gjort seg med å håndheve og etterleve et kristent normunivers, og forutsetter at en viss tid har forløpt siden sedskiftet fant sted.

Et eksempel er paragrafen i Eidsivatingskristenretten som beskriver budstikkeordningen som ble innført for å varsle kommende messedager, der hver bonde fikk ansvar for å bringe budstikken videre til neste gård. Det kan godt tenkes at selve ordningen har blitt innført på et relativt tidlig tidspunkt. Men paragrafen i Eidsivatingskristenretten har sannsynligvis en lengre tilblivelseshistorie. Her tar man høyde for flere mulige kasus: Hva gjør man hvis budstikken stopper opp, eller en bonde husker feil og oppgir feil dag? Hvilke konsekvenser får det hvis en gård blir glemt, eller blir lagt øde, eller hvis nyrydgede gårder dukker opp utenfor budruten? Paragrafen i Eidsivatingskristenretten tilhører trolig et senere utviklings-trinn, og røper at man allerede har høstet en rekke erfaringer med budstikkeordningen, og justert paragrafen deretter.⁷³

Et annet eksempel er det tidligere omtalte nøddåpsritualet. Dette ritualet inneholder også en gjennomgang av hvilke væsker som kunne benyttes i tillegg til vann; nemlig dogg, snø og sjøvann. Men på midten av 1100-tallet har erkebiskop Jon (1153-1157) innført en ny bestemmelse: hvis man ikke har tilgang til noen form for godkjent væske, kan også spytt benyttes. Sannsynligvis er bestemmelsen foranlediget av en konkret og reell hendelse: noen har havnet i en situasjon der nøddåp har vært påkrevd og manglet væske. Dermed har den opprinnelige lovregelen vist seg utilstrekkelig og krevd utfyllende formuleringer. Utpå 1200-tallet var dåpsritualet på nytt oppe til diskusjon, og spørsmålet, som denne gangen ble rettet til paven, var om også øl kunne godkjennes som gangbar væske.⁷⁴

Helligdagsreguleringen i Frostatingskristenretten er et tredje eksempel, der forbudet mot arbeid på helligdager har skapt problemer i forbindelse med silde-

fisket. For hva gjør man når silden nærmer seg land og det er helligdag? Pave Alexander III (1159-81) sin respons, som viser forståelse for dilemmaet mellom overholdelse av helligdagen og sikring av livsgrunnlaget, er tatt inn i loven.⁷⁵

At kristenrettene inneholder en god porsjon av ”annen generasjons” lovregler, er naturlig og logisk, ettersom den kirkelige lovgivningen i et nyomvendt område med nødvendighet vil bli ”problemskapende”. Hva menes med det? Karakteristikken er inspirert av William Millers poeng om at innføringen av kristendommen må ha høynet konfliktnivået, siden tettheten av normer økte: det ble flere lover og regler å forholde seg til.⁷⁶ I forlengelsen av dette perspektivet kan man også hevde at kristenrettslovgivningen bærer i seg kimen til nye problemstillinger. Hvorfor? I verdslige anliggender har norske bønder hatt en lang tradisjon av seder, vaner og lovregler å støtte seg på etter samkvem i generasjoner, og landskapslovene viser da også ved flere tilfeller til uttrykket ”gammel rett” som en autoritativ kilde.⁷⁷ Et sedskifte innebærer imidlertid en ny start, med ”blanke ark”. Innføringen av et nytt normunivers, som i mange tilfeller var på kollisjonskurs med det gamle, vil med nødvendighet tvinge frem stadig nye og uforutsette problemstillinger. Disse kasusene har så krevd avklaring, som i neste omgang har generert nye lovregler. Denne dynamikken har dermed resultert i det man kan omtale som ”andre generasjons” lovregler.

Middelalderkirkens målsetning om å regulere de fleste sider ved tilværelsen, enten det gjaldt arbeid, spise, ekteskap og seksualliv med mer, ut fra et fremmed tankesett og verdigrunnlag, bar i seg et stort potensial for at nye og uforutsette kasus ville dukke opp. Og som eksemplene ovenfor viser, var dette en løpende

prosess som fortsatt pågikk utover på 1100- og 1200-tallet. I tillegg, uavhengig av hvilke problemstillinger som måtte dukke opp på norsk mark, er kristenrettene naturlig nok også influert av de teologiske og kirkerettslige utviklingstrekk som preget den europeiske middelalderkirken fra sentralkirkelig hold, og de impulser som fortløpende gikk motsatt vei, fra sentrum mot periferien.⁷⁸

Samlet sett må nok selve lovgivningsprosessen oppfattes som mer stegvis enn man tidligere har antatt. Dette innebærer at oppmerksomheten i større grad bør fordeles over hele det 300 år lange tidsrommet som lovreglene teoretisk sett kan ha blitt til innenfor, og ikke begrenses til Mostertinget.⁷⁹ Det betyr imidlertid ikke at prosessen har vært like jevn hele veien. Innenfor denne tidsrammen kan særlige formative faser og tyngdepunkt ha funnet sted, men Mostertinget ser ikke ut for å være blant disse. Det er mer rimelig å anta at selve skriftfestingen, som antagelig har funnet sted rundt 1100, har gitt retning og føringer for den etterfølgende lovgivningen. Skriftfestingen fordrer en bevissthet rundt hvilke tema og lovregler som skal artikuleres, og kan således i seg selv inneha et lovskapende element.⁸⁰ Det kan heller ikke utelukkes at perioder med stillstand eller tilbakeslag har funnet sted i løpet av de tre århundrene.⁸¹

En mytisk lovkonge?

Hvordan skal man så forholde seg til de konkrete henvisningene til Olav og Mostertinget i Gulatings- og Frostatingskristenretten? Er ikke disse bevis gode nok for at Mostertingets bestemmelser er innlemmet i kristenrettene? Rettsforskningen har avdekket at man ikke uten videre kan feste lit til referanser av denne typen. I middelalderens lovgiving var det ikke uvanlig å vise til såkalte ”lovkonger” fra

nær og fjern fortid med den hensikt å gi lovbestemmelsene større kraft og autoritet, og i flere tilfeller er det åpenbart at henvisningene ikke stemmer overens med de historiske fakta. Kong Erik i Sverige, kong Valdemar II i Danmark og kong Hywel Dda i Wales er alle eksempler på lovkonger der forskningen har avslørt at deres angivelige lovgivningsvirksomhet er overdrevet.⁸² Og omstendighetene rundt Olavs død, som i ettertid gav ham status som martyr og helgenkonge, lå forholdene til rette for at de samme mekanismene kunne tre i kraft her til lands. Under maktkampene i andre halvdel av 1100-tallet, som i tid falt sammen med tidspunktet da Gulatingskristenretten ble revidert, hadde både kirke- og kongemakt interesse av å benytte Olavs status for å fremme egne posisjoner. Og som Knut Helle har poengtert, kan denne situasjonen ha bidratt til å blåse opp Olavs rolle som lovgiver.⁸³

Går man mer konkret til verks og foretar en stikkprøve av bestemmelsene som henviser til Olav og Mostertinget, styrkes mistanken om at Olav ikke har vært involvert. Paragrafen som inneholder en liste over messedager, innledes med ”No er det dei dagane som Olav den heilage og Grimkjell biskop fastsette på Mostertinget...”.⁸⁴ Nå er det strengt tatt ikke utenkelig at messedager kan ha vært innført på Mostertinget, selv om de institusjonelle forhold taler for at man har fokusert på mer overordnede bestemmelser. Men at messedagslisten som tilskrives Olav den hellige i Gulatingskristenretten faktisk skulle stamme fra Mostertinget, er lite sannsynlig: samtlige messedager faller innenfor tidsrommet mellom jonsok og jul. At Olav og Grimkjell skulle ha plukket ut messedagar som bare dekker siste halvdel av kalenderåret, virker uforståelig og lite sannsynlig. Det er mer rimelig å

anta at paragrafen har fått sin nåværende form under kong Magnus Erlingssons lovrevisjon i 1160-årene: De resterende messedagene er samlet i den etterfølgende paragrafen, som regnes som Magnus tekst, og fordelingen over to paragrafer skyldes at visse messedager skulle feires med en forutgående faste.⁸⁵ De konkrete henvisningene til Olav, Mostertinget og biskop Grimkjell må med andre ord leses med kildekritiske briller, og kan ikke tas bokstavelig.

Mostertinget

Hva skal man så tenke om Mostertinget? Som det har vært argumentert for i denne artikkelen, er det ikke sannsynlig at bestemmelsene og forskriftene i kristenrettene stammer fra Mostertinget, heller ikke i de tilfeller der Mostertinget og biskop Grimkjell konkret blir omtalt. Samtidig trekker man det for langt om man anser Mostertinget for en oppkonstruert hendelse, og således nuller ut Olavs bidrag.

Inskripsjonen på den såkalte Kulisteinen på Nordmøre, som etter Jan Ragnar Hagland sin nytolkning forteller at kristendommen hadde ”beta (ting) i Noreg” i tolv vintre,⁸⁶ gjør det vanskelig å komme utenom at en viktig og skjellsettende tingsamling for å fremme kristendommen har funnet sted.⁸⁷ En nærliggende brokonstruksjon, som man antar ble bygget i forbindelse med reisingen av steinen, er ved hjelp av den dendrokronologiske metode datert til 1034.⁸⁸ Trekker man så fra de tolv vintrene, ender man opp tidlig på 1020-tallet, sentralt i Olav den helliges styringstid. Selv om Olavs innsats som kristenrettslovgiver nok er betydelig overdrevet, er det ikke urimelig å anta at et ting faktisk har funnet sted med Olav som initiativtager, kanskje på Moster, rundt 1024. Det er først og fremst det påståtte *omfanget* av dette vedtaket, og mulighetene

for å gjenfinne og gjenskape Olavs kristenrett, som må revurderes. Skal man forsøke å gjøre noen antagelser om dagsordenen på et eventuelt Mosterting, er det igjen nærliggende å se til Island, der den første tingsamlingen som nevnt resulterte i noen få, sentrale bestemmelser.⁸⁹

Sluttord

I denne artikkelen har Olavs og Mostertingets rolle blitt tonet ned, og fokuset har i stedet blitt satt på lovgivningen som fant sted i århundrene som fulgte. Olavs opprinnelige kristenrett har sannsynligvis ikke utgjort mange paragrafer, og Mostertinget som lovgivende organ har nok spilt en marginal og underordnet rolle som "leverandør" av lovregler til de ivarettatte kristenrettene.

Nedtoningen av Olavs rolle etterlater dermed et tomrom. For hvem har så stått bak lovgivningen? Den løpende lovgivningsvirksomheten, med stadige tillegg og korrigeringer, indikerer at en rekke personer har ytt sine bidrag. Sannsynligvis har biskopen hatt en fremskutt posisjon i denne prosessen, selv om rekkevidden av biskopens myndighet i slike anliggender er omdiskutert.⁹⁰ Fra bispelistene kan man fremheve noen kandidater som mer sannsynlige enn andre, og på nokså usikkert grunnlag nevne navn som erkebiskop

Asser og biskop Nikolas Arneson som mulige bidragsyttere.⁹¹ Spesifisering på navne-nivå hører imidlertid til unntakene, og i jakten på enkeltpersoner blir man som regel hindret av sløret av anonymitet som dekker over lovgivningsprosessen. Likevel er det altså mot nettopp denne lovgivningsprosessen, i kjølvannet av Mostertinget, at forskningsinnsatsen bør settes inn i fortsettelsen. Forbindelsen mellom Mostertinget og de overleverte manuskriptene er fortsatt uklare. Og svekkelsen av forestillingen om norsk kristenrettslovgivning som et enhetlig prosjekt, tvinger frem nye innfallsvinkler og tilnærminger: de fire kristenrettene bør heller betraktes som fire enkeltstående lover, hver med sin særegne profil og tilblivelse-shistorie, enn som varianter av samme, opprinnelige program.⁹²

Spør man derimot om Mostertingets *betydning* og retter oppmerksomheten mot *konsekvensene* av tingvedtaket heller enn selve vedtaket, stiller saken seg annerledes. Om ikke Mostertinget har utgjort et tyngdepunkt,⁹³ har det sannsynligvis vært et viktig *startpunkt* for en gradvis samfunnsomforming, og banet vei for det sedskiftet som ble nærmere konkretisert i den etterfølgende lovgivningen. Det skulle således fremdeles være gode grunner for å markere et jubileum i 2024.

Noter

1. Artikkelen summerer opp noen av de viktigste resultatene fra min avhandling, Torgeir Landro, "Kristenrett og kyrkjerett - Borgartingskristenretten i eit komparativt perspektiv" (PhD-avhandling, Universitetet i Bergen, 2010).
2. Anders Winroth, *The Conversion of Scandinavia* (New Haven & London: Yale University Press, 2012), 132ff.
3. Gro Steinsland, "Hvordan ble hedendommen utfordret og påvirket av kristendommen?", i *Møtet mellom hedendom og kristendom i Norge*, red. Hans-Emil Lidén (Oslo: Universitetsforlaget, 1995), 9.
4. Gulatinget var lagting for Vestlandet sør til og med Agder, Frostatinget for Trøndelagsområdet, Eidsivatinget for det indre Østlandet, og Borgartinget for Viken; området rundt Oslofjorden. Se Magnus Rindal, "Kristninga av Noreg og dei norske kristenrettane. Forelesning ved Misjonshøgskolen 12. sept. 1995", *Misjon og teologi*, 3. årgang (1996): 79.
5. Knut Helle, *Gulatinget og Gulatingslova* (Leikanger: Skald, 2001), 11ff. Magnus Rindal, "Dei eldste norske kristenrettane", i *Religionsskiftet i Norden*, red. Jón Viðar Sigurðsson et al. (Oslo: Senter for studier i vikingrid og nordisk middelalder, Occasional papers Skriftserie 6/2004), 110f. Jan Ragnar Hagland og Jørn Sandnes, *Frostatingslova* (Oslo: Samlaget, 1994), xxxix-xlii. Landro, "Kristenrett og kyrkjerett", 19.
6. Landro, "Kristenrett og kyrkjerett", 20.

7. I 1260-70-årene ble en ny gruppe kristenretter vedtatt, som gjerne kalles de "nyere" kristenrettene. Se Jens Arup Seip, *Sættargjorden i Tunsberg og kirkens jurisdiksjon* (Oslo: Dybwad, 1942), 14-15.
8. Absalon Taranger, *Den angelsaksiske kirkes indflytelse paa den norske* (Kristiania: Den norske historiske forening, 1890).
9. Taranger, *Den angelsaksiske kirke*, 135ff. Helle, *Gulatinget og Gulatingslova*, 177ff. Landro, "Kristenrett og kyrkjerett", 20f.
10. Taranger, *Den angelsaksiske kirke*, 138, 208f. Helle, *Gulatinget og Gulatingslova*, 179. Landro, "Kristenrett og kyrkjerett", 22.
11. Konrad Maurer, "Nogle bemærkninger til Norges kirkehistorie", *Historisk Tidsskrift* tredje rekke, tredje bind (1895): 1-113.
12. Edvard Bull, "Norsk historisk forskning 1869-1919", i *Norsk historisk videnskap i femti år, 1869-1919*. Utgitt av Den Norske Historiske Forening. 52-129 (Kristiania: Grøndahl, 1920).
13. Seip, *Sættargjorden i Tunsberg*, 14-15.
14. Helle, *Gulatinget og Gulatingslova*, 2001. Alexandra Sanmark, *Power and Conversion – A Comparative Study of Christianization in Scandinavia* (Uppsala: Uppsala University, 2004). Olav Tveito, "Erkebiskop Wulfstan av York og de eldste norske kristenrettene", *Norsk Teologisk Tidsskrift* 108 (2007): 170-186. Landro, "Kristenrett og kyrkjerett", 20ff.
15. Landro, "Kristenrett og kyrkjerett", 24.
16. Landro, "Kristenrett og kyrkjerett", 194.
17. Rindal, "Dei eldste norske kristenrettene", 110. Eyvind Fjeld Halvorsen, "De gamle østlandske kristenrettene", i *Nordiske middelalderlover. Tekst og kontekst. Rapport fra seminar ved Senter for middelalderstudier* 29.-30. nov. 1996, red. Audun Dybdahl og Jørn Sandnes (Trondheim: Tapir forlag, 1997), 65ff. Landro, "Kristenrett og kyrkjerett", 192.
18. Ebbe Hertzberg, "Vore ældste lovtexters oprindelige nedskrivelsestid", i *Historiske Afhandlinger tilegnet Professor Dr. J. E. Sars*. 92-117. (Kristiania: Aschehoug, 1905). Helle, *Gulatinget og Gulatingslova*, 22. Landro, "Kristenrett og kyrkjerett", 192-193.
19. Lars Boje Mortensen, "Den formative dialog mellem latinsk og folkesproglig litteratur ca 600-1250. Udkast til en dynamisk model", i *Reykholt som makt- og lærdomssenter*, red. Else Mundal (Reykholt: Snorrastofa, 2006), 254ff. Landro, "Kristenrett og kyrkjerett", 193.
20. Hjalti Hugason, "The Acceptance of Christianity in Iceland: An Attempt at a new Interpretation", i *Church and People in Britain and Scandinavia*, red. Ingmar Brohed (Lund: Lund University Press, 1996), 55. Landro, "Kristenrett og kyrkjerett", 194.
21. Landro, "Kristenrett og kyrkjerett", 25, 191-195.
22. Hugason, "The Acceptance of Christianity in Iceland", 55. Landro, "Kristenrett og kyrkjerett", 194.
23. Peter Foote, "Aachen, Lund, Hólar", i *Kreddur. Select Studies in Early Icelandic Law and Literature*, red. Peter Foote, 101-120. (Reykjavik: Hið ísl. Bókmenntafélag, 2004).
24. Landro, "Kristenrett og kyrkjerett", 195.
25. Taranger, *Den angelsaksiske kirke*, 390ff. Landro, "Kristenrett og kyrkjerett", 92.
26. Botsbøkene inneholdt syndelister med tilhørende botshandlinger, og fungerte som manualer til hjelp for presten under det private skriftemålet. Denne sjangeren oppstod innenfor det irske klostervesenet på 500-tallet, men ble etter hvert inkludert i de større kirkerettslige samlingene. Se Allen J. Frantzen, *The Literature of Penance in Anglo-Saxon England* (New Brunswick: Rutgers University Press, 1983), og Landro, "Kristenrett og kyrkjerett", 84.
27. Hubertus Lutterbach, "Die Speisegesetzgebung in den mittelalterlichen Bußbüchern", *Archiv für Kulturgeschichte* 80 (1998). Rob Meens, "Pollution in the early middle ages: the case of the food regulations in the penitentials", *Early Medieval Europe* 4 (1995). Landro, "Kristenrett og kyrkjerett", 84ff.
28. Lutterbach, "Die Speisegesetzgebung", 26ff. Landro, "Kristenrett og kyrkjerett", 88-89.
29. Monumenta Germaniae Historica, Epistolae (in Quart) 5: Epistolae Karolini aevi (III): 633-635. Landro, "Kristenrett og kyrkjerett", 91, 99ff.
30. Landro, "Kristenrett og kyrkjerett", 98-111.
31. Taranger, *Den angelsaksiske kirke*, 354-64.
32. Maurer, "Nogle bemærkninger til Norges kirkehistorie", 76f. Landro, "Kristenrett og kyrkjerett", 229.
33. Bull, "Norsk historisk forskning 1869-1919", 85-86. Landro, "Kristenrett og kyrkjerett", 26.
34. Lesley Abrams, "The Anglo-Saxons and the Christianization of Scandinavia", i *Anglo-Saxon England* 24, red. Michael Lapidge (Cambridge: Cambridge University Press, 1995). Landro, "Kristenrett og kyrkjerett", 229.
35. Landro, "Kristenrett og kyrkjerett", 227ff.
36. Diana Wood, "Discipline and Diversity in the Medieval English Sunday", i *Discipline and Diversity*, red. Kate Cooper og Jeremy Gregory (Woodbridge: The Boydell Press, 2007), 202. Landro, "Kristenrett og kyrkjerett", 228.

-
37. Geoffrey King, "The Acceptance of Law by the Community: A Study in the Writings of Canonists and Theologians, 1500-1750", *Jurist* 37 (1977): 238. Landro, "Kristenrett og kyrkjerett", 220ff.
38. Sitert etter Eyvind Fjeld Halvorsen & Magnus Rindal, *De eldste østlandske kristenrettene. Tekst etter håndskriftene, med oversettelser* (Oslo: Riksarkivet: Norrøne tekster nr. 7, 2008), 155. Landro, "Kristenrett og kyrkjerett", 229.
39. Canones Adomnani 2, *Die Bußordnungen der abendländischen Kirche*, red. F. W. H. Wasserschleben (Graz: Akademische Druck- U. Verlagsanstalt, 1958 (1851)): 120. Landro, "Kristenrett og kyrkjerett", 95.
40. Wolfgang P. Müller, "Medieval Church Law as a Field of Historical Inquiry", i *Medieval Church Law and the Origins of the Western Legal Tradition. A Tribute to Kenneth Pennington*, red. Wolfgang P. Müller og Mary E. Sommar (Washington D. C.: The Catholic University of America Press, 2006), 13.
41. Landro, "Kristenrett og kyrkjerett", 84, 93.
42. Taranger, *Den angelsaksiske kirke*, 374, 384, 390ff.
43. Adriaan Gaastra, "Penitentials and canonical authority", i *Texts and Identities in the Early Middle Ages*, red. Richard Corradini (Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2006), 197. Landro, "Kristenrett og kyrkjerett", 93.
44. Maxwell E. Johnson, *The Rites of Christian Initiation. Their Evolution and Interpretation* (Minnesota: The Liturgical Press, 1999). Bryan D. Spinks, *Early and Medieval Rituals and Theologies of Baptism. From the New Testament to the Council of Trent*. (Aldershot: Ashgate, 2006). Landro, "Kristenrett og kyrkjerett", 37ff.
45. Johnson, *The Rites of Christian Initiation, 177ff*. Landro, "Kristenrett og kyrkjerett", 35, 42ff.
46. Landro, "Kristenrett og kyrkjerett", 33f.
47. Landro, "Kristenrett og kyrkjerett", 59ff.
48. For oversikt over litteratur om Østkirkens eventuelle innflytelse på kristningen av Norden, se Landro, "Kristenrett og kyrkjerett", 63-65.
49. Eric J. Goldberg, *Struggle for Empire. Kingship and Conflict under Louis the German. 817-876* (Ithaca, New York: Cornell University Press, 2006), 166-168. Landro, "Kristenrett og kyrkjerett", 122f.
50. Ildar H. Garipzanov, "Wandering Clerics and Mixed Rituals in the Early Christian North, c. 1000-c. 1150", *The Journal of Ecclesiastical History* 63:1 (2012): 1-17.
51. Konrad Zweigert, "Methodological Problems in Comparative Law", *Israel Law Review* 7 (1972): 469. Landro, "Kristenrett og kyrkjerett", 61-62.
52. Landro, "Kristenrett og kyrkjerett", 124.
53. Landro, "Kristenrett og kyrkjerett", 227.
54. Taranger, *Den angelsaksiske kirke*, 138.
55. Helle, *Gulatinget og Gulatingslova*, 179.
56. Seip, *Sættargjerd i Tunsberg*, 14-15.
57. Taranger, *Den angelsaksiske kirke*, 208. Landro, "Kristenrett og kyrkjerett", 23.
58. Helle, *Gulatinget og Gulatingslova*, 178.
59. Halvorsen, "De gamle østlandske kristenrettene", 66. Seip, *Sættargjerd i Tunsberg*, 13-15. Landro, "Kristenrett og kyrkjerett", 23-24.
60. Helle, *Gulatinget og Gulatingslova*, 179f.
61. Jan Arvid Hellström, *Vägar till Sveriges kristnande* (Stockholm: Atlantis, 1996), 199. Landro, "Kristenrett og kyrkjerett", 25.
62. Meens, "Pollution in the early middle ages", 1995. Landro, "Kristenrett og kyrkjerett", 134-138.
63. Halvorsen & Rindal, *De eldste østlandske kristenrettene*, 29 (Kap. 29), 129 (Kap. 5). Knut Robberstad, *Gulatingslovi* (Oslo: Johansen & Nielsen, Norrøne bokverk 33, 1937), 32-33 (§20). Landro, "Kristenrett og kyrkjerett", 207.
64. Halvorsen & Rindal, *De eldste østlandske kristenrettene*, 27 (Kap. 27), 131 (Kap. 6). Robberstad, *Gulatingslovi*, 32-33 (§20).
65. Rudolf Meissner, *Die norwegische Volkskirche nach den vier alten Christenrechten* (Weimar: Verlag Hermann Böhlau, 1941), 42. Landro, "Kristenrett og kyrkjerett", 207.
66. Knut Robberstad, *Mostratinget 1024 og sankt Olavs kristenrett. Etter eit fyredrag på Moster 28. juli 1974* (Universitetet i Oslo, Institutt for privatrett, Stensilserie nr. 8, 1974), 9.
67. Landro, "Kristenrett og kyrkjerett", 68, 126, 208f. Sveinbjörn Rafnsson, "The Penitential of St. þorlákur in its Icelandic context", *Bulletin of Medieval Canon Law* 15 (1985): 24.
68. Hertzberg, "Vore ældste lovtexters oprindelige nedskrivelsested", 102-117. Halvorsen & Rindal, *De eldste østlandske kristenrettene*, xii.
69. Helle, *Gulatinget og Gulatingslova*, 179.
70. Landro, "Kristenrett og kyrkjerett", 234.
71. Landro, "Kristenrett og kyrkjerett", 187-188.

72. Landro, "Kristenrett og kyrkjerett", 195.
73. Landro, "Kristenrett og kyrkjerett", 197.
74. Martin Kaufhold, "Eine Norwegische Biertaufe: Probleme liturgischer Normierung im 13. Jahrhundert", *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte* 114 (1997): 362-377. Landro, "Kristenrett og kyrkjerett", 196.
75. Hagland og Sandnes, *Frostatingslova*, 28 (§ 26). Landro, "Kristenrett og kyrkjerett", 198.
76. William Ian Miller, *Bloodtaking and Peacemaking. Feud, Law, and Society in Saga Iceland* (Chicago: The University of Chicago Press, 1990), 231. Landro, "Kristenrett og kyrkjerett", 196.
77. Helle, *Gulatinget og Gulatingslova*, 43. Landro, "Kristenrett og kyrkjerett", 195.
78. Landro, "Kristenrett og kyrkjerett", 202-203.
79. Landro, "Kristenrett og kyrkjerett", 188, 234.
80. Knut Helle, "Lov og rett i middelalderen", i *Norm og praksis i middelaldersamfunnet*, red. Else Mundal og Ingvild Øye (Bergen: Senter for europeiske kulturstudier, 1999), 14.
81. Nora Berend, "Introduction", i *Christianization and the Rise of Christian Monarchy*, red. Nora Berend (Cambridge: Cambridge University Press, 2007), 23.
82. Helle Vogt, "'Secundum consuetudinem et leges patrie': The Concept of Law and Custom in Thirteenth Century Denmark", i *Custom. The Development and Use of a Legal Concept in the Middle Ages*, red. Per Andersen og Mia Münster-Swendsen (København: DJØF Publishing, 2009), 78-79. Huw Pryce, "Lawbooks and Literacy in Medieval Wales", *Speculum* 75 (2000): 34. Landro, "Kristenrett og kyrkjerett", 189-190.
83. Knut Helle, "Rettsoppfatninger og rettsendringer. Europa og Norge i middelalderen", i *Festskrift til Historisk instituttets 40-års jubileum 1997*, red. Geir Atle Ermland et al. 41-70. (Universitetet i Bergen: Historisk institutt, Skrifter, 2, 1997). Helle, *Gulatinget og Gulatingslova*, 18-19. Landro, "Kristenrett og kyrkjerett", 190.
84. Robberstad, *Gulatinglovi*, 30 (§17).
85. Landro, "Kristenrett og kyrkjerett", 190.
86. Jan Ragnar Hagland, "Innskripta på Kulisteinen: Ei nylesing ved hjelp av Jan O. H. Swantessons mikro-karteringsteknologi", i *Innskifter og datering*, red. Audun Dybdahl og Jan Ragnar Hagland (Trondheim: Tapir forlag, 1998), 137.
87. Landro, "Kristenrett og kyrkjerett", 191.
88. Rindal, "Dei eldste norske kristenrettane", 108.
89. Landro, "Kristenrett og kyrkjerett", 191.
90. Maurer, "Nogle bemærkninger til Norges kirkehistorie", 23-24. Landro, "Kristenrett og kyrkjerett", 224.
91. Landro, "Kristenrett og kyrkjerett", 125ff, 182ff.
92. Landro, "Kristenrett og kyrkjerett", 234.
93. Landro, "Kristenrett og kyrkjerett", 188.

Litteratur

- Abrams, Lesley. "The Anglo-Saxons and the Christianization of Scandinavia", i *Anglo-Saxon England* 24, red. Michael Lapidge, 213-249. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
- Berend, Nora. "Introduction", i *Christianization and the Rise of Christian Monarchy*, red. Nora Berend, 1-46. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- Bull, Edvard. "Norsk historisk forskning 1869-1919", i *Norsk historisk videnskap i femti år, 1869-1919*. Utgitt av Den Norske Historiske Forening, 52-129. Kristiania: Grøndahl, 1920.
- Die Bußordnungen der abendländischen Kirche*, red. F. W. H. Wasserschleben. Graz: Akademische Druck- U. Verlagsanstalt, 1958 (1851).
- Foote, Peter. "Aachen, Lund, Hólar", i *Kreddur. Select Studies in Early Icelandic Law and Literature*, red. Peter Foote, 101-120. Reykjavik: Hið ísl. Bókmenntafélag, 2004.
- Frantzen, Allen J. *The Literature of Penance in Anglo-Saxon England*. New Brunswick: Rutgers University Press, 1983.

- Gaastra, Adriaan. "Penitentials and canonical authority", i *Texts and Identities in the Early Middle Ages*, red. Richard Corradini, 191-203. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2006.
- Garipzanov, Ildar H. "Wandering Clerics and Mixed Rituals in the Early Christian North, c. 1000-c. 1150", *The Journal of Ecclesiastical History* 63:1 (2012): 1-17.
- Goldberg, Eric J.. *Struggle for Empire. Kingship and Conflict under Louis the German*. 817-876. Ithaca, New York: Cornell University Press, 2006.
- Hagland, Jan Ragnar og Jørn Sandnes. *Frostatingslova*. Oslo: Samlaget, 1994.
- Hagland, Jan Ragnar. "Innskripta på Kulisteinen: Ei nylesing ved hjelp av Jan O. H. Swantessons mikrokarteringsteknologi", i *Innskifter og datering*, red. Audun Dybdahl og Jan Ragnar Hagland, 129-139. Trondheim: Tapir forlag, 1998.
- Halvorsen, Eyvind Fjeld. "De gamle østlandske kristenrettene", i *Nordiske middelalderlover. Tekst og kontekst. Rapport fra seminar ved Senter for middelalderstudier* 29.-30. nov. 1996, red. Audun Dybdahl og Jørn Sandnes, 59-68. Trondheim: Tapir forlag, 1997.
- Halvorsen, Eyvind Fjeld & Magnus Rindal. *De eldste østlandske kristenrettene. Tekst etter håndskriftene, med oversettelser*. Oslo: Riksarkivet: Norrøne tekster nr. 7, 2008.
- Helle, Knut. "Rettsoppfatninger og rettsendringer. Europa og Norge i middelalderen", i *Festskrift til Historisk instituttets 40-års jubileum 1997*, red. Geir Atle Ermland et al., 41-70. Universitetet i Bergen: Historisk institutt, Skrifter, 2, 1997.
- Helle, Knut. "Lov og rett i middelalderen", i *Norm og praksis i middelaldersamfunnet*, red. Else Mundal og Ingvild Øye, 7-22. Bergen: Senter for europeiske kulturstudier, 1999.
- Helle, Knut. *Gulatinget og Gulatingslova*. Leikanger: Skald, 2001.
- Hellström, Jan Arvid. *Vägar till Sveriges kristnande*. Stockholm: Atlantis, 1996.
- Hertzberg, Ebbe. "Vore ældste lovtexters oprindelige nedskrivelsestid", i *Historiske Afhandlinger tilegnet Professor Dr. J. E. Sars*, 92-117. Kristiania: Aschehoug, 1905.
- Hugason, Hjalti. "The Acceptance of Christianity in Iceland: An Attempt at a new Interpretation", i *Church and People in Britain and Scandinavia*, red. Ingmar Brohed, 45-57. Lund: Lund University Press, 1996.
- Johnson, Maxwell E. *The Rites of Christian Initiation. Their Evolution and Interpretation*. Minnesota: The Liturgical Press, 1999.
- Kaufhold, Martin. "Eine Norwegische Birtaufe: Probleme liturgischer Normierung im 13. Jahrhundert", *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte* 114 (1997): 362-377.
- King, Geoffrey King. "The Acceptance of Law by the Community: A Study in the Writings of Canonists and Theologians, 1500-1750", *Jurist* 37 (1977): 233-266.
- Landro, Torgeir. *Kristenrett og kyrkjerett - Borgartingskristenretten i eit komparativt perspektiv*. Upublisert PhD-avhandling, Universitetet i Bergen, 2010.
- Lutterbach, Hubertus. "Die Speisegesetzgebung in den mittelalterlichen Bußbüchern", *Archiv für Kulturgeschichte* 80 (1998): 1-37.

- Maurer, Konrad. "Nogle bemærkninger til Norges kirkehistorie", *Historisk Tidsskrift* tredje rekke, tredje bind (1895): 1-113.
- Meens, Rob. "Pollution in the early middle ages: the case of the food regulations in the penitentials", *Early Medieval Europe* 4 (1995): 3-19.
- Meissner, Rudolf. *Die norwegische Volkskirche nach den vier alten Christenrechten*. Weimar: Verlag Hermann Böhlaus, 1941.
- Miller, William Ian. *Bloodtaking and Peacemaking. Feud, Law, and Society in Saga Iceland*. Chicago: The University of Chicago Press, 1990.
- Monumenta Germaniae Historica, Epistolae (in Quart) 5: Epistolae Karolini aevi (III). Ernestus Dümmler (red.). Berlin, 1899.
- Mortensen, Lars Boje. "Den formative dialog mellem latinsk og folkesproglig litteratur ca 600-1250. Udkast til en dynamisk model", i *Reykholt som makt- og lærdomssenter*, red. Else Mundal, 229-270. Reykholt: Snorrastofa, 2006.
- Müller, Wolfgang P. "Medieval Church Law as a Field of Historical Inquiry", i *Medieval Church Law and the Origins of the Western Legal Tradition. A Tribute to Kenneth Pennington*, red. Wolfgang P. Müller og Mary E. Sommar, 1-14. Washington D. C.: The Catholic University of America Press, 2006.
- Pryce, Huw. "Lawbooks and Literacy in Medieval Wales", *Speculum* 75 (2000): 29-67.
- Rindal, Magnus. "Kristninga av Noreg og dei norske kristenrettane. Forelesning ved Misjonshøgskolen 12. sept. 1995", *Misjon og teologi*, 3. årgang (1996): 76-99.
- Rindal, Magnus. "Dei eldste norske kristenrettane", i *Religionsskiftet i Norden*, red. Jón Viðar Sigurðsson et al., 103-137. Oslo: Senter for studier i vikingtid og nordisk middelalder, Occasional papers Skriftserie 6, 2004.
- Rafnsson, Sveinbjörn. "The Penitential of St. Þorlákur in its Icelandic context", *Bulletin of Medieval Canon Law* 15 (1985): 19-30.
- Robberstad, Knut. *Gulatinglovi*. Oslo: Johansen & Nielsen, Norrøne bokverk 33, 1937.
- Robberstad, Knut. *Mostratinget 1024 og sankt Olavs kristenrett. Etter eit fyredrag på Moster 28. juli 1974*. Universitetet i Oslo, Institutt for privatrett, Stensilserie nr. 8, 1974.
- Sanmark, Alexandra. *Power and Conversion – A Comparative Study of Christianization in Scandinavia*. Uppsala: Uppsala University, 2004.
- Seip, Jens Arup. *Sættargjerdin i Tunsberg og kirkens jurisdiksjon*. Oslo: Dybwad, 1942.
- Spinks, Bryan D. *Early and Medieval Rituals and Theologies of Baptism. From the New Testament to the Council of Trent*. Aldershot: Ashgate, 2006.
- Steinsland, Gro. "Hvordan ble hedendommen utfordret og påvirket av kristendommen?", i *Motet mellom hedendom og kristendom i Norge*, red. Hans-Emil Lidén, 9-27. Oslo: Universitetsforlaget, 1995.
- Taranger, Absalon. *Den angelsaksiske kirkes indflytelse paa den norske*. Kristiania: Den norske historiske forening, 1890.
- Tveito, Olav "Erkebiskop Wulfstan av York og de eldste norske kristenrettene", *Norsk Teologisk Tidsskrift* 108 (2007): 170-186.

Vogt, Helle. "Secundum consuetudinem et leges patrie': The Concept of Law and Custom in Thirteenth Century Denmark", i *Custom. The Development and Use of a Legal Concept in the Middle Ages*, red. Per Andersen og Mia Münster-Swendsen, 67-80. København: DJØF Publishing, 2009.

Winroth, Anders. *The Conversion of Scandinavia*. New Haven & London: Yale University Press, 2012.

Wood, Diana. "Discipline and Diversity in the Medieval English Sunday", i *Discipline and Diversity*, red. Kate Cooper og Jeremy Gregory, 202-211. Woodbridge: The Boydell Press, 2007.

Zweigert, Konrad. "Methodological Problems in Comparative Law", *Israel Law Review* 7 (1972): 465-475.